УДК 101.1

ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНИШ ЭВОЛЮЦИЯСИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

У.М. Мухтаров

Фалсафий таълимнинг ривожи инсоният тараққиёти билан узвий боғлиқ жараёнидир. Фалсафий таълимни янада ривожлантиришда жамиятимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшган мутафаккирларнинг илмий-фалсафий меросини ҳар томонлама ўрганишга алоҳида эътибор бериш долзарб аҳамиятга эга. Шу боис мақолада фалсафий таълим тушунчаси, фалсафа таълимини эволюция босқичлари буюк алломаларнинг илмий-фалсафий меросини ўрганиш орқали таҳлил қилиниб, Ўзбекистонда фалсафий таълимни ривожлантиришдаги аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: *фалсафа, фалсафий таълим, тафаккур, Пифагорлар Иттифоқи, фалсафий мактаблар, донишмандлик, “эволюция” босқичлари.*

Развитие философского образования - процесс, неразрывно связанный с прогрессом человечества. В дальнейшем развитии философского образования важно уделять особое внимание всестороннему изучению научного и философского наследия великих мыслителей и ученых, внесших достойный вклад в развитие нашего общества. Таким образом, в данной статье анализируется концепция философского образования, этапы его эволюции через изучение научно-философского наследия великих ученых и подчеркивается его значение в развитии философского образования в Узбекистане.

Ключевые слова: *философия, философское образование, созерцание, Пифагорейский союз, философские школы, мудрость, этапы «эволюции».*

Бугунги кунда фалсафий тафаккурнинг янгиланиши бир жамият аъзосининг ижтимоий қиёфаси, руҳий дунёси, мақсад ва эҳтиёжларининг ўзгариши баробарида жамият тафаккурининг ўзгаришида намоён бўлмоқда.

Фалсафий тафаккур тарзи ва йўналишига таъсир кўрсатадиган маълум даражада ғоявий-назарий ролини ўйнайдиган тасаввурлар мавжудки, улар методологик тамойилларда мужассамлашган. Дарҳақиқат, фалсафа турли даврларда дунёнинг турли мамлакатлардан тўпланган билимларни, тажрибаларнинг якунларини умумлаштиради, яқинлаштиради ва бирлаштиради. Шу асосда фанларнинг яқинлашуви, муаммоларнинг муштараклашуви инсоният илмий ва амалий фаолиятининг кенгайиши учун янги имкониятлар юзага келади. Инсон бу тафаккур орқали ўз моҳияти, жамият, табиат, тафаккур ҳақида тизимли билимлар кўникмасини ҳосил қилиш билан чекланмай, улар асосида илмий тафаккур ривожи, амалий фаолияти учун муҳим бўлган умумий хулосалар чиқаришга ҳам интилади. Оқибатда фан учун янги кашфиётлар дунё юзини кўради. Бу эса фаннинг такрорланмас ютуғидир. Сир эмаски, ҳозирги даврда фалсафа фанига бўлган қараш кескин ўзгариб бормоқда.

Бугунги кунда фалсафий тафаккурнинг янгиланиши бир жамият аъзосининг ижтимоий қиёфаси, руҳий дунёси, мақсад ва эҳтиёжларининг ўзгариши баробарида жамият тафаккурининг ўзгаришида намоён бўлмоқда [1. Б. 90].

Шу ўринда савол туғилади: фалсафа

нима учун ўргатилади? Бу саволга жавоб беришда иккита позиция мавжуд. Биринчи позиция аллақачон эскирган. Унга кўра, фалсафа одатий университет мавзуси бўлиб, унинг мақсади фалсафий билим орқали интеллектуал маданиятни шакллантиришдир. Ҳозирги вақтда таълим тизимида жорий этиладиган меъёрлар фалсафани ўқитишдан кўзланган мақсадларни бошқача талқин қилиш кераклигини талаб этмоқда. Ушбу мақсадлар эса инсоннинг шахсий малакаларини шакллантириш билан боғлиқдир. Шахсий ривожланиш мақсадлари билан боғлиқ фалсафага бундай киришнинг зарурлигини Карл Ясперс “инсон бор экан, фалсафага муҳтож бўлади” деб изоҳлаган эди.

Ҳар қандай ижтимоий-гуманитар билимлар сингари, фалсафа ҳам матн билан ишлайди ва матн маданиятини шакллантиради. Шу нуқтаи назардан қараганда, фалсафага тегишли бўлган ўқув қўлланма ва дарсликларни қайтадан таҳлил қилиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Фалсафа олий таълимнинг турли соҳаларида касбий тайёргарликда алоҳида ўрин тутади. Кейин фалсафанинг вазифаси нафақат шахсий фазилатларнинг шаклланиши, балки муайян шароитларда ҳаракат қиладиган “профессионал – касбий тайёргарлик – кутилмаган келажак” шартларини билишни талаб этади. Ушбу танловга тайёр бўлиш ёш файласуф кадрларнинг қобилият даражаси билан боғлиқликда намоён бўлади.

Магистратурада юқори малакали кадрларни тайёрлаш даражасида фалсафани ўқитиш касбий вазифаларни фалсафий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга қаратилган. Шунга кўра, бакалавриат ёки магистратурада ўқиладиган фалсафа моҳиятан илм-фан тарихи ва фалсафаси курси бўлиб, муайян соҳадаги профессионал фалсафага алоқадор бўлган тартибнинг тарихий, ижтимоий-маданий контекстини тасаввур этишга кўмаклашади. Фалсафий таълим, фалсафа соҳасида илмий ва педагогик кадрлар тайёрлаш тизимидир.

Фалсафий таълим биринчи бўлиб Пифагорчилар иттифоқи, Сократ мактаблари доирасида пайдо бўлган. Антик даврда фалсафий таълимнинг ривожланишида икки зиддият кузатилади. Улардан бири фалсафий таълимнинг инкор этган оғзаки таълим ва ўз-ўзини тарбиялашга қаратилган софистлар фаолияти бўлса, иккинчиси эса доимий мактабларни ташкил этишда мураккабликлар билан белгиланади. Суқрот Афинадаги уч йиллик фалсафадан дарс берувчи доимий мактабни яратди.

Суқротнинг қарашларида диалогга асосланиб маъно диалектикаси турли фикрлар ўз ифодасини топади. Ва ҳақиқатга эришишда турли фикрларни эшитиш зарурлигини кўрсатиб, суҳбат Суқрот таълимининг асоси сифатида кўрилади. Суқротча суҳбатлар моҳияти шундан иборатки, у рад қилиш орқали суҳбатнинг моҳиятига етиб боради. Суҳбатдан мақсад моҳиятни биргаликда топиш Суқрот ўқувчига ўзини билимлилиги учун тепадан қараб эмас, балки ҳеч нарсани билмайдиган одам сингари муносабатда бўлади. Суқрот ўзининг услубини “таъсир қилиш санъати” деб атаган. Бу усулнинг ўзига хослиги у инсондаги энг яхши жиҳатларини намоён қилиш, уларни ривожлантириш, қайта дунёга келтиришга йўналтирилган [2. Б. 4003].

Афина шаҳридаги дастлаб тўртта фалсафий мактаб – Платон Академияси, Аристотель, Эпикурия ва стоик мактаблари иш бошлаган.

Римда фалсафани ўргатиш зодагонлар оилаларига таклиф этилган уй ўқитувчилари ва риторика мактаблари томонидан амалга оширилган. Римнинг риторик мактабларида Сремона, Афина, Антиохия, Искандария фалсафаси барча таълим тизимининг бошланғич нуқтаси сифатида талқин қилинган. Римнинг фалсафий мактаблари орасида энг таниқли ва ҳатто давлат томонидан қўллаб-қувватланган стоиклар ва эпикурийлар бўлган. Республикадан империяга ўтиш фалсафанинг марказлашувига олиб келган. Римдаги мактабларда 176 фалсафа мактаб-

бини бирлаштириш ва хусусий риторик мактабларни ёпиш, давлат тартибини кескин ошириб бориши билан боғлиқ ҳолатлар шулар жумласидандир. Рим Атҳенаум мактаби ва Константинополь олий мактаби махсус императорлик ёрдамига эга эдилар. Афина фалсафаси мактаби 529 йилда император Жустиниан томонидан ёпилган. Оқибатда эса фалсафа дарслари, асосан, Константинополдаги ўрта мактаб, патриархал мактабда ва хусусий мактабларда олиб борилган.

Ўрта асрларда фалсафа турли монастрлар мактабларида, черков бобларида, аббейларда ўрганилган. Бунда фалсафий таълим билан шуғулланувчи олимлар асосан антик файласуфларнинг қўлёзмаларини йиғиш, ёзишмалар ва таржима фаолияти билан шуғулланганлар.

Фалсафий таълимнинг ривожланиши Шарқда, хусусан, Марказий Осиёда илк ўрта асрларда кенг тарқалган тасаввуф таълимотидаги комил инсон мақоми, нафсни тийиш, бағрикенглик, диний донишмандлик, Мусо ал-Хоразмий, Форобий, Беруний, ибн Сино ва бошқа буюк алломаларнинг илмий ва фалсафий қарашларида ўз аксини топган. Уларнинг фандаги янги йўналишлари биринчи галда мусулмон Шарқи, қолаверса, бутун жаҳон табиий-илмий ва фалсафий тафаккурининг равнақига таъсир ўтказиб келган.

Маълумки, VIII–IX асрларда Марказий Осиё халқлари араб халифалиги таркибига кирган. Бу даврда халифалик марказлари – Бағдод ва Дамашқда маданият, илм-фан равнақ топди. IX аср бошида Бағдодда “Байт ул ҳикма” – “Билимлар уйи”, Хоразмда эса “Маъмун академияси” ташкил этилди. Бу даргоҳда турли шаҳарлардан таклиф қилинган олимлар фалсафа ва бошқа фанларни синчиклаб ўргандилар.

Бу даврда ал-Хоразмий, Форобий, Абу Райҳон Беруний, ибн Сино ва бошқа буюк алломалар ўзларининг фалсафа мактабларини яратганлар. Араб халифалигининг пойтахти Бағдодда барпо қилинган “Байт ул-ҳикма”га Муҳаммад ал-Хоразмий раҳбарлик қилган.

Профессор Н.А.Шермуҳаммедова ўзининг “Фалсафа” номли дарслигида, улар яратган асарлар аҳамиятига кўра ўша даврни Марказий Осиё уйғониш даври деб номлаб, Уйғониш даври фани ва маданиятининг ўзига хос хусусиятларини қуйидагилардан иборат деб кўрсатиб ўтади:

1. Барча одамларни маърифатли қилишга интилиш, бу йўлда ўтмиш меросидан ва қўшни мамлакатларнинг фан, маданият ютуқларидан фойдаланиш, табиий-фалсафий ва ижтимоий фанларни ривожлантириши;

2. Табиатни ўрганиш, табиий-илмий билимларни оқилоналикка таяниб ривожлантириш, ақлнинг кучига ишониш, асосий эътиборни ҳақиқатни билишга қаратиш, ҳақиқатни инсон билимининг негизи деб билиши;

3. Инсонга хос табиий, бадиий, маънавий фазилатларни юксалтириш, инсонпарварликни улуғлаш, баркамол авлодни тарбиялашда олий маънавий қонунларга риоя қилиши;

4. Универсализм – борлиқ ва ижтимоий ҳаёт-нинг барча муаммоларига қизиқиш, бу давр ма-даниятининг муҳим жиҳатларидир [3. Б. 62].

Фалсафий таълимнинг ривожланишида араб тилидаги олий мактабларни пайдо бўлиши муҳим аҳамият касб этди. Шарқда ташкил этилган фалсафа дарслари манбалари (биринчи Бағдодда 832 йилда ташкил этилган) дастлаб Каролинглар сулоласи дав-рида (VIII–IX) Реимс, Утрехт, Чартрес, Па-рижнинг монастир мактабларида ўқитилди. Бу монастир мактаблари кейинчалик (Болония, Париж, Неапол, Падуа, Оксфорд, Кембриж, Прага) университетларга айланади. XIII–XIV асрларда Европанинг университетлари орасида илм-фан ва фалсафани ўрганиш маркази Либерал санатлар факультети бўлган ва у Париж университетида етакчи ўринни эгаллаган. Бу даврга келиб дин, фалсафа ва фан муаммолари жиддий тадқиқ қилинган [4. Б. 39].

Фалсафа ўз аслий табиатига кўра ҳам, номининг маъносига кўра ҳам донишмандлик,

яъни ҳикмат илмидир. Донишмандлик эса ҳаёт, унинг маъноси нимада эканини билишдадир. Айни шу жиҳати билан асл ҳикмат маъносидаги фалсафа фандан катта фарқ қилади. Шунинг учун ҳам у илмий-техника инқилобига қадар инсоният маданиятида муҳим ўрин эгаллаб келган эди. Чунки у ҳамиша фақат ўз даври ҳаётининг маъносини ёритиш билангина чекланмасдан, жамиятнинг кейинги тараққиёт йўлини ҳам кўрсатиб келган. Масалан, Гуссерл ўз фаолиятини дастлаб (математик) олим сифатида бошлаган, кейинчалик Брентано ёрдамида фалсафани ўрганган ва фалсафани аниқ фанга айлантириш йўлида катта изланишлар олиб борган эди. Бу изланишлар уни илмий билимлар доирасидан анча кенг ва чуқур билимлар мавжудлигини ва шу маънода фалсафани аниқ фанга айлантириш мумкин эмаслигини ва илмий кризисларнинг асосий сабаби ҳам фанда назарий тафаккурнинг чекланган имкониятларига таянилишининг оқибати эканини тушуниб етишига олиб келди. Ўзининг мазкур изланишлари натижасини у “Европа фанларининг кризиси ва трансцендентал феноменология” (1954) номли махсус асарида эълон қилди.

Фалсафага кучли эҳтиёж вужудга келишининг бир қатор сабаблари бор. Жаҳондаги барча мамлакатлар ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олаётган глобаллашув ва интеграллашув жараёни бу сабаблар орасида биринчиси ва асосийсидир. Зеро, глобаллашув шароитида кенг фалсафий мушоҳадасиз турли мамлакатлар орасида диалоглар олиб бориш, улар орасида вужудга келадиган конфликтларни ечиш йўлларини излаб топиш мумкин эмас.

Фундаментал фанлар тараққиётида амалга ошган жиддий ўзгаришлар фалсафага кучли эҳтиёжни вужудга келтирган иккинчи фактор бўлди. Зеро, илгари физика, физиология, руҳшунослик, умуман, фанларнинг барча асосий соҳаларидаги тадқиқотларда фалсафадан мустақил иш олиб борилган бўлса, эндиликда уни четлаб ўтиш мумкин бўлмай қолди. Бу даставвал квант механикаси, умумий нисбийлик назарияси, нейрофизиология ва бошқа соҳаларда, улар дуч келган мураккаб ва серқирра муаммоларни фаннинг тор маънода мутахассислик доирасида ечиш мумкин эмаслиги, кенг маънода фалсафий уфқлар майдонида фикрлаш тақозо этила бошлаганидаёқ кузатилган эди. Шу икки факторнинг ўзиёқ бундан буён ҳеч қандай билим ва фаолият теран фалсафий маданиятнинг ўрнини боса олмаслигини кўрсатди. Зеро, асл ҳикмат сифатидаги фалсафа инсоннинг оламга, табиатга, борлиққа бевосита муносабатини, мавжудлик усулини ифодаловчи маънавий қадриятдир. Шундай бевоситалик йўқлиги туфайли фан бу қадрият мазмунини қоплай олмайди. Чунки “фан инсонни табиат билан ва ўзининг асл ўзлиги билан яқинлаштириш ўрнига унинг табиатдан устунлигига, табиатдан хоҳлаганича эркин фойдаланиши мумкинлигига ишончини ривожлантириб келиб, уни табиатдан ҳам, ўзлигидан ҳам бегоналашувига олиб келди. Бу “ўзидаги нарсалар” ўзлигича буюк қадрият эканини, ўз борлиғида мутлоқ эканини инкор этган илмий объективлик туфайли содир бўлди” [5. Б. 28].

Аввало, юнон маданиятида “философия” атамаси қандай маънони ифодалашини эслаб олайлик. Зеро, гарчи бу борада барча фалсафий адабиётларда кўп гапирилган бўлса-да, бизнингча, уни тушунишда ҳамон тўлиқ аниқлик йўқ. Бу атамани юнон файласуфи Пифагор киритган бўлиб, унинг луғавий маъноси икки тушунча – “фило”– муҳаббат ва “софия” – донишмандлик (ҳикмат) маъносини билдирувчи тушунчаларнинг бирикувидан ташкил топган. Лекин “донишмандлик” (ҳикмат) атамаси нимани билдиришини нафақат кундалик онг, балки назарий илмий ва ҳатто рационал фалсафий даражадан туриб ҳам тушунилиши қийин. Донишмандликни тушунишда фалсафанинг ўзидаёқ қарама-қарши муносабатларнинг шаклангани шуни кўрсатади.

Буни биз XX аср бошлари рус фалсафаси мисолида қисқача кўриб ўтишимиз мумкин. Масалан, В.Соловьев ва Е.Трубецкойлар,

С.Н.Булгаков, П.Флоренский, А.Ф.Лосев кабилар учун донишмандлик илмий билимлардан мустақил бўлган ва инсонга махсус ҳолатда аён бўладиган билим сифатида алоҳида аҳамиятга молик ҳисобланган эди. Айни шу даврда Г.Г.Шпет донишмандликни соф билим, фалсафа эмас, у Ғарбга эмас, кўпроқ Шарққа хос бўлган ғайри фалсафий ҳодиса деб қараган ва “Айнан Шарқ – донишмандлик, ҳар хил эртак, афсона ва мифларнинг ватани, - деган эди у,- Шарқ рефлексия нималигини билмайди, оқилона яшаш – унга ёт; фикрий дангасалик – унинг бору йўқ табиати ва эзгулигидир” деган эди [6. Б. 228].

Айни пайтда қадимги файласуфлар донишманднинг билишдан мақсади ҳам бошқаларникига ўхшамаслигини уқтирганлар. Уларнинг талқинида донишманд ўз кундалик ҳаётий эҳтиёжларини қондириш, муайян ижтимоий мартаба, амал ёки шуҳрат қозониш учун эмас, балки дунёнинг энг чуқур яширинган сирига дохил бўлиш учунгина билимга интиладиган одамдир. Буни биз Пифагор, Диоген, Суқрот, Эпикур ва бошқа жуда кўп файласуфлар мисолидан биламиз.

Антик давр фалсафасини ўрганиш билан махсус шуғулланган француз тарихчиси Пьер Адонинг таъкидлашича, “Бутун Антик даврда донишмандликка ғайри оддий одамнинг (сверхчеловек) бошқа кишиларникидан мутлақо фарқ қиладиган яшаш усули ва ҳолати деб қаралган” [7. Б. 236].

Августин донишмандликнинг табиатини оддий билимларникидан янада аниқроқ ажра-тиб, донишманд нарсаларни илоҳийлик нури орқали билса, бошқаларнинг билимлари яра-тилган нарсалар билиш орқали ҳосил бўлади, шу маънода улар орасида иерархия муноса-бат мавжудлигини кўрсатган, бошқа билим ҳам умуман яхшилигини, инсон илмсевар бўлиши кераклигини, лекин илм донишмандликдан юқори тура олмаслигини уқтирган эди. Француз файласуфи Жак Маритен (1882–1973) ҳам билимнинг донишмадликдан фарқлантирувчи жиҳатига эътибор қаратади. “Илм” сўзи олий илмларга қарама-қарши қўйиб қаралади, – дейди у, – фан сифатида донишмандлик (ҳикмат)нинг қарама-қаршисидир, шу маънода у кундалик ҳаёт эҳтиёжларига энг яқин туради, шунинг учун ботаник ҳикмати, лингвист ҳикмати дейилмайди, балки ботаника илми, лингвистика илми ҳақида гапирилади. Ҳикмат – энг олий манбалардан олинувчи билимдир, у энг теран ва оддий тасаввурда осилади; фан илми эса бу – икир-чикирлар ҳақидаги, тажрибавий, ёки кўриниб турадиган нарсалар ҳақидаги билимлардир” [8. Б. 229].

Юқоридаги жиҳатларига кўра асл фалсафа (донишмандлик илми) ахлоқийликдан (шариатдан, этиканинг ёлғиз ўзидан) ҳам анча олий маънавий қадриятдир. Чунки файласуф учун муҳими фақат яхшини ёмондан ажратиш эмас, шунчаки билимни жаҳолатдан ажратиш ҳам эмас, балки ҳақиқий ва чуқур билимни ноҳақиқий ва юзаки билимдан ажратиш ҳамдир. Зеро, донишманд наздида барча ёмонлик билимнинг саёзлиги, бирёқламалиги, ночуқурлигининг оқибатидир. Чуқур билим ёрдамисиз одамларни яхшиликка ўргатиб бўлмайди, деб ҳисоблайди файласуфлар. Лекин билимнинг чуқурлиги деганда қадимги файласуфлар ҳозирги давр фани кашф этган билимлардан мутлақо бошқа сифатдаги билимни назарда тутганлар.

Шу билан бирга, донишманд фақатгина теран сирлар билимдонигина эмас, балки ўз билимларини қандай қўллаш кераклигини, уни ахлоқий баҳолашни ҳам биладиган, барча одамларга, атроф табиатга, ундаги барча жонзотларга ҳамдардлик қила оладиган, улар билан уйғунлаша оладиган одам ҳамдир. Бу эса ахлоқийликнинг юксак босқичини ифодалайди. Ваҳоланки, донишмандликнинг санаб ўтилган барча бу белгилар Шарқда шаклланган, хусусан, тасаввуф таълимотида ҳам қайд этилган Комил инсон идеалига мувофиқ келади. Ушбу таърифдан олим билан донишманд-файласуф орасида жуда катта фарқ борлиги яққол кўринади. Яъни, олим бирон кашфиёт қилса, у бу кашфиёти одамларга қанчалик фойда ёки зарар келтиришини чуқур ўйлай

олмайди, балки кўпроқ, асосан, бу кашфиёти ўзига нима келтиришини ўйлайди. Шундай қилиб, биз қадимги фалсафа ўз предметига кўра моҳиятни билиш илми экани ва моҳиятни билган файласуфлар қандай сифатга эга бўлган зотлар экани ҳақида тасаввурга эга бўлдик. Ушбу тасаввурнинг ҳозирги маънавиятимиз учун аҳамияти катта. Зеро, бусиз биз ўз ҳаётимиз маъносини кўрсатиб бера оладиган асл донишмандликни қадрлай билмаймиз, аксинча, фан томонидан тўпланган "хавфли" билимлар исканжасида ҳалокат сари илгарилаб кетаверамиз.

Шарқда ҳам Конфуций ва Моний, ал-Хоразмий ва Абу Наср Форобий, Имом Бухорий ва Имом Термизий, Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Сино, Баҳовуддин Нақшбанд ва Алишер Навоий каби алломаларимиз ўз ҳаётий кузатишлари ҳамда тажрибаларини умумлаштириш, инсонга хос хато ва камчиликлардан сабоқ чиқариш, башарият томонидан тўпланган билим, тажрибаларни ўзлаштириш орқали донишманд даражасига кўтарилганлар.

Абу Наср Форобий X асрда фалсафага қуйидагича таъриф берган эди: "Мавжудот ҳақидаги билим қўлга киритилса, шу ҳақда таълим берилса, мавжудотдан бўлган нарсанинг зоти билинса, нарсанинг маъноси тушунилса, ишончли далил-ҳужжатлар асосида шу нарса ҳақида мияда бир турли ишонч ва тасаввур пайдо бўлса, мана шу маълумотга доир фанни фалсафа деймиз" [9. Б. 183]. Ҳақиқатан ҳам "фалсафа воқеликдаги барча нарса ва ҳодисаларнинг энг умумий алоқадорлиги ва ривожланиш қонуниятларини, уларнинг туб моҳиятини билишга қаратилган фандир" [10. Б. 326]. Форобий ўзининг "Ал-ҳуруф" (Ҳарфлар) асарида шундай дейди: "Агар дин барча умумий жиҳатлари билан такомиллашадиган фалсафага итоат этса, унда у ҳақ ва тўғридир. Аммо агар дин тўғри таҳлилий фалсафа ҳали шаклланмай, балки халқ тафаккури, ғояси бўлган риторика (балоғат санъати, сўзамоллик), диалектика (баҳс) ва софистика (ҳар қандай восита билан бўлса ҳам рақибни сўзда лол қолдириш) билан банд бўлган даврда пайдо бўлса, бундай фалсафага бўйсунган дин ҳам ёлғон ва хатолардан холи бўлмайди. Кўп ҳолларда у бошидан охиригача нотўғри бўлиб чиқади. Фалсафа динга нисбатан ҳам бирламчи мавқега эга, чунки фалсафа – мағз, дин – пўстлоқ, аниқроғи – фалсафанинг қуролидир" [11. Б. 67].

Ибн Сино фикрига кўра, барча фалсафий илмлар икки қисмга бўлинади: назарий ва амалий. Бунда назарий қисмнинг мақсади – ҳақиқатни билиш; амалий қисмнинг мақсади – саодатга эришишдир. Ибн Сино таъкидича, фалсафий фанлар икки турга бўлинади: биринчиси бизнинг шахсий хатти-ҳаракатимиз билан таништиради ва у "амалий илмлар" деб номланади. Чунки бу билимларнинг фойдаси, биз бу дунёда нажот топишга умид қилишимиз учун, ундаги ишларимиз тартибли бўлиши учун керак бўлади. Иккинчиси эса бизни руҳиятимиз шаклланиши ва бу дунёда бахтли бўлишимиз учун нарсалар оламининг ҳолатини бизга англатади. Ўз ўрнида тушунтириладиган бу илм назарий деб номланади [12. Б. 104].

Эндиликда қадимги фалсафанинг предмети ва структурасида содир бўлган бу ўзгаришларни фалсафанинг муайян тарихий даврларда жамият маънавий ҳаётида қандай ўринларни эгаллаб келганлиги масаласига эътибор қаратайлик. Фалсафа босиб ўтган тарихий даврларга назар солсак, ҳар бир тарихий босқичда жамият фалсафий онги ўзига хос "эволюция" босқичларини босиб ўтганини кўрамиз.

Биринчи фалсафа кишилик фалсафий маданияти тарихининг биринчи босқичида мифологиявий дунёқараш билан узвийликда бўлиб, у антик даврдан анча олдин, қадимги Шарқда, яъни Қадимги Миср, Бобил, Марказий Осиё, Ҳиндистон, Хитойда бошланган ва бу дунёқараш ўз предметининг глобаллиги, билимнинг синкретивлиги ва структурасининг монолитлиги ва мутлақо сирли (мистик) характери билан ажралиб туради. Миф тадқиқотчиларининг хулосаларига кўра бу

даврда “сирга” доҳил бўлган хос зотлар ҳаётнинг маъно ва моҳиятини Ҳақнинг ўзидан, манбадан олган, деб ҳисобланади ва улар жамиятда ҳукмрон мавқени эгаллаган ва улар мистериялар орқали халқ ҳаётини одилона бошқарганлар. Улар қадимги Хитойда “Осмон ўғиллари”, қадимги Мисрда коҳинлар, қадимги Ҳиндистонда браҳманлар ва бошқа номлар билан юртга раҳбарлик қилганлар. Бу даврда Ҳикмат илми сўзлар орқали ифодаланмаган. Чунки бу даврда Буюк Ҳикмат ўзининг интуитив-эмоционал ва интуитив-интеллектуал жиҳатлари узвий бирлигини ва борлиқни синкретик қабуллаш қобилиятини узвий бирликда сақлаган.

Иккинчи босқич ҳозирги Ғарб фалсафасига тааллуқли бўлиб (*Шарқ фалсафасида эзотерик анъана, яъни биринчи босқич ҳамон сақланиб келмоқда*), унинг асоси ва манбаи ва гуллаб яшнаган олтин даври (биз уни Классик фалсафа деб ҳам атаган эдик) деб ҳисобланадиган антик фалсафа (Пифагор, элеатлар, Гераклит, Демокрит, софистлар, Суқрот, Платон, Аристотель, эпикурчилар, стоиклар, скептиклар). Бу даврда фалсафа ўз предметига кўра моҳиятни билиш ва уни севиш илми эди. Ва у мазмунининг яхлитлигига кўра мифологияга жуда яқин эди. Айни пайтда бу даврда фалсафанинг структурасига тегишли қисмлар, яъни эзотерик, экзотерик, ноамалий ва амалий аспектлар аниқ шаклланган ва бир-биридан ажралиб турар эди. Кўп ўтмай бу фалсафанинг сўзларда ифодаланган экзотерик аспекти, яъни доктрина ёки таълимот мазмунигина оммалашди. Эзотерик аспекти эса кўпчилик хотирасидан ўча бошлади.

Учинчи босқичда, яъни Ғарб Ўрта асрлар даврида фалсафа таълимот (доктрина) сифатида қадр топди, яъни у диний эътиқодни назарий асослаш воситасига (схоластикага) айланди. Буни фалсафа тарихчилари фалсафанинг илоҳиётшунослик хизматига ўтиши дея талқин этадилар. Шарқда мавжуд бўлган илк ўрта асрлар цивилизацияси бутун ғарбга ижобий таъсир ўтказган, кейинчалик ғарбда шаклланган цивилизация Шарқ тараққиётига ўз ижобий таъсирини ўтказган ва шу аснода цивилизациялар миллат, халқ ва мамлакатларнинг ўзаро яқинлашувида ҳам ижобий аҳамиятга эга бўлиб келган.

Тўртинчи босқич Европада уйғониш даври фалсафаси деб аталган. Бу давр фалсафаси ўз диққати марказига инсонни қўйди. Бу ишда антик фалсафа ғояларини қайта тиклашга уриниш кузатилади. Лекин бу уриниш муваффақиятли амалга ошмади. Аксинча, инсоннинг ўзига асосий эътибор қаратилиши натижасида аввало рационаллашувга, кейинчалик фан ва техника тараққиётига кучли туртки берди.

Бешинчи босқич фалсафада рационализм даврининг бошланиши билан характерли. Яъни бу давр фалсафасида рационал тафаккурга таянадиган илмий билимлар ҳукмрон ўринга чиқди. Мистика, эзотеризм диний дунёқарашга тегишли ҳисобланиб назардан соқит қилинади. Ақлга асосланадиган маърифатчилик ғоялари гуллаб яшнайди. Фалсафанинг предмети эса инсонга бўйсундириш мақсадида ташқи оламни, табиатни ўрганишдангина иборат бўлади.

Олтинчи босқич XIX – XX аср ноклассик фаннинг шаклланиши даври бўлиб, бу даврда фалсафанинг паредметига мавҳум қарашлар келиб чиқди. Зеро, бу даврга келиб фалсафа энди керакми ё йўқми? (Позитивизм). У бундан буён фойдали бўла оладими? (Пагматизм). Ақл оламни билишга ожизлик қилади! (Ҳаёт фалсафаси). Ҳамма уринишлар беҳуда! (Экзистенциализм) каби кайфиятлар авж олди. Айни шу даврда марксча материализм ҳам шаклланган эди.

Еттинчи босқич. Бу биз яшаётган давр бўлиб, ўтган босқичдаги ноаниқликлар давом этиши билан бирга фалсафани мазмунан қайта кўриб чиқиш бўйича муайян ижобий ўзгаришлар ҳам бўлгани билан характерли. Эндиликда Европада неометафизикани, яъни метафизиканинг ҳозирги даврга мувофиқ янгидан шаклантириш муаммоси бўйича муайян изланишлар юзага чиққани ҳақида гапириш мумкин. Айни вақтда амалий фалсафанинг (тарих фалсафаси, ижтимоий фалсафа, иқти-

сод фалсафаси, сиёсат фалсафаси, техника фалсафаси, фан фалсафаси), инсон фалсафасининг (маданият фалсафаси, ижод фалсафаси, дин фалсафаси, муҳаббат фалсафаси) ва бошқа (XX аср таҳлилий фалсафаси ва рационализми, фалсафий антроплогия, XX аср психоанализи, постмодернизм каби) айрим альтернатив фалсафий оқимларнинг мустақил тараққиёти давом этмоқда.

Шўролар тизими барҳам топганидан кейин барча ҳамдўстлик мамлакатларида миллий фалсафий дунёқарашни шакллантириш йўлида изланиш жараёни бошланди. Бу жараёнда аввало материалистик фалсафа якка ҳукмронлиги даврида сиқиб чиқарилган ўтмиш миллий фалсафий қадриятларни ўрганиш ва қайта тиклаш ҳамда жаҳон фалсафий маданиятида содир бўлган барча жараёнларни таҳлилий ўрганиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширила бошланди.

Агар ўтмиш етмиш йил ичида тоталитар социализм мафкурасининг халқ миллий фалсафасини “қафас” ичида (изоляцияда) сақлагани ва бу давр ичида жаҳон фалсафий тафаккурида содир бўлган ўзгаришлар кўламини, боз устига унутилган ёки беркитиб ташланган ўтмиш маънавий қадриятларимизни қайта ўрганиш зарурати ҳам борлиги ҳисобга олинса, ҳозирги давр МДҲ мамлакатларида фалсафанинг асл статусини амалда тиклаш борасида ҳали кўп ишлар кутиб турганини тан олишга тўғри келади. Бу ишларимизда биз ҳозирги давр Ғарб маданиятида қадимги фалсафанинг илмийликдан анча юқори статуси тан олина бошланганини ва эндиликда фалсафанинг шу унутилган мавқеини қайта тиклаши зарурлиги тушуниб етилаётганини эътиборга олишимиз зарур.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, фалсафий билимни ўзлаштириш ва уни мақсад билан амалиётда қўллаш мураккаб ва узоқ муддатли жараён бўлиб, уни ўрганишда барча ижтимоий-гуманитар фанлар методологиясига таянишни тақозо этади. Жамиятимизда олиб борилаётган ҳар бир янгиланиш ишлари бевосита ёки билвосита миллий ғоя ва мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашга қаратилмоқда. Бу эса интенсив ривожланиб ва ўзгариб бораётган ижтимоий ҳаётда фалсафа фанининг илмий салоҳиятни яна ҳам юксалишига мустаҳкам замин яратмоқда. Шунингдек, бугунги кунда фалсафага кучли эҳтиёж вужудга келишининг бир қатор сабаблари бор. Жаҳондаги барча мамлакатлар ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олаётган глобаллашув ва интеграллашув жараёни бу сабаблар орасида биринчиси ва асосийсидир. Зеро, глобаллашув шароитида кенг фалсафий мушоҳадасиз турли мамлакатлар орасида диалоглар олиб бориш, улар орасида вужудга келадиган конфликтларни ечиш йўлларини излаб топиш мумкин эмас.

Адабиётлар:

1. *Mukhtarov U.* Family education instead of personnel immunity of the youth and public health //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 2019. – Vol. 9. – № 3. – Pp. 89–92.

2. *Mukhtarov.U.* The historical forms and conceptual peculiarities of philosophical education. // International Journal of Scientific & Technology Research, 2020. – Vol. 9. – № 3. – Pp. 4002–4006.

3.*Шермуҳамедова Н.А.* Фалсафа. – Тошкент: ЎзМУ, 2010. – 574 б.

4. *Корбен А.* История исламской философии. – Москва: Академический проект, 2016. – 367 с.

5. *Майоров Г.Г.* Философия как искание абсолюта: опыты теоретические и исторические. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 416 с.

6. *Шпет Г.Г.* Философские этюды. /В кн.: Мудрость или разум? – Москва: Прогресс, 1994. – 376 с.

7. *Адо П.* Что такое античная философия? /Перевод с французского В.П. Гайдамака. – Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 320 с.

8. *Маритен Ж.* Краткий очерк о существовании и существующем / В кн.: Проблема человека в западной философии. – Москва: Прогресс, 1988. – 552 с.

9. *Форобий А.Н.* Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 224 б.

10. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат / Масъул муҳаррир: А.Жалолов. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 384 б.

11. الفلاسفة الاسلامية و بناء الانسان المعاصر، القاهرة، ١٩٩٧، ص. ٦٧. // Муаллифлар жамоаси. Ислом фалсафаси ва ҳозирги замон кишисининг асли. – Қоҳира, 1997.

12. *Камилов А.Ш.* Физические труды Ар-Рази и Ибн Сины: Диссертация кандидата исторических наук. – Душанбе, 1991. – 104 с.

SOME ASPECTS OF THE EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF THE PHILOSOPHICAL EDUCATION SYSTEM

U.M. Mukhtarov[1]

Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar – Scientific Bulletin. Series: Humanitarian Studies. 2022. 1 (61). 14-23.

[1]Pedagogical Institute of Andijan State University, Andijan, 170100, str., Do'stlik 4. E-mail: andupi@edu.uz

Keywords: philosophy, philosophical education, contemplation, the Pythagorean union, schools of thought, wisdom, stages of "evolution".

It is no secret that the view of philosophical science is changing dramatically in modern times.

This puts the question: why is philosophy taught? There are two positions in answering this question. The first position is already obsolete. According to the first position, philosophy is a common university subject whose goal is to shape intellectual culture through philosophical knowledge. The norms currently being introduced in the education system require that the goals of teaching philosophy be interpreted differently. These goals are related to the formation of a person's personal skills. The need for such an introduction to philosophy related to personal development goals was explained by Carl Jaspers as "a person needs philosophy as long as he exists."

Like any socio-humanitarian knowledge, philosophy works with text and shapes text culture. From this point of view, the re-analysis of textbooks and manuals related to philosophy is one of the current problems of today.

Philosophical education first appeared in the Pythagorean Union, within the schools of Socrates. In antiquity, two contradictions are observed in the development of philosophical education. One is the activity of the Sophists, who rejected philosophical education as a denial of oral education and self-education, while the other is marked by difficulties in the organization of permanent schools. Socrates established a permanent school in Athens that taught philosophy three years. Initially, four philosophical schools were opened in Athens - the Platonic Academy, Aristotle, Epicurus, and the Stoic schools.

The establishment and birth of Arabic-language universities played an important role in the development of philosophical education. Sources of philosophy lessons in the East (first founded in 832 in Baghdad) were first taught in the monastic schools of Reims, Utrecht, Chartres, and Paris during the Carolingian Renaissance (8-9 a.d.). These monastic schools later became universities (Bologna, Paris, Naples, Padua, Oxford, Cambridge, Prague). In the thirteenth and fourteenth centuries, the Center for the Study of Science and Philosophy among the universities of Europe was the Faculty of Liberal Arts, and it held a leading position at the University of Paris. By this time, the problems of religion, philosophy, and science had been seriously studied.

In short, there are a number of reasons why there is a strong need for philosophy. The process of globalization and integration, which covers all aspects of life in all countries of the world, is the first and foremost of these reasons. Because in the context of

globalization, without a broad philosophical observation, it is impossible to conduct dialogues between different countries, to find ways to resolve conflicts that arise between them.

References:

1. Mukhtarov, U. (2019) Family education instead of personnel immunity of the youth and public health. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal.* Vol. 9. No 3. Pp. 89-92.
2. Mukhtarov,U. (2020) The historical forms and conceptual peculiarities of philosophical education. *International Journal of Scientific & Technology Research*. Vol. 9. No 3. Pp. 4002-4006.
3. Shermuhamedova, N.A. (2010) *Falsafa* [Philosophy]. Tashkent: UzMU.
4. Korben, A. (2016) Istoriya islamskoj filosofii [History of Islamic Philosophy]. Moscow: Akademicheskij proekt.
5. Majorov, G.G. (2004) Filosofiya kak iskanie absolyuta: opyty teoreticheskie i istoricheskie [Philosophy as a search for the absolute: theoretical and historical experiments]. Moscow: Editorial URSS.
6. Shpet, G.G. (1994) Filosofskie etyudy [Philosophical studies] In: Mudrost' ili razum? [Wisdom or Reason?]. Moscow: Progress.
7. Ado, P. (1999) Chto takoe antichnaya filosofiya? [What is ancient philosophy?]. Translated from French by V.P. Gaydamak. Moscow:: Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury.
8. Mariten, Zh. (1988) Kratkij ocherk o sushchestvovanii i sushchestvuyushchem [A Brief Sketch of Existence and Existence]. In: Problema cheloveka v zapadnoj filosofii [The Problem of Man in Western Philosophy]. Moscow: Progress.
9. Faroby, A.N. (1993) *Fozil odamlar shahri* [The city of perfect people]. Tashkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.
10. Jalolov, A. (ed.) (2004) *Falsafa. Qisqacha izohli lug‘at* [Philosophy. A concise glossary. Authors and others]. Tashkent: Shark.
11.)1997) Mualliflar jamoasi [Team of authors]. *Islom falsafasi va hozirgi zamon kishisining asli.* [Islamic philosophy and the origin of modern man]. Qohira. الفلاسفة الاسلامية و بناء الانسان المعاصر، القاهرة، ١٩٩٧، ص. ٦٧.
12. Kamilov, A.Sh. (1991) Fizicheskie trudy Ar-Razi i Ibn Siny [Physical works of Ar-Razi and Ibn Sina]. Dissertation of the Candidate of Historical Sciences. Dushanbe.

Муаллиф ҳақида маълумот:

МУХТАРОВ Уткиржон Муталибжанович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Андижон давлат университетининг Педагогика институти Ижтимоий фанлар кафедраси доценти в.б. E-mail: utkirjon.84@mail.ru